

TÜRKİSTAN MÜSLÜMANLARININ HAC SEFERİ

SEYFETTİN ERŞAHİN

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi

Türkistan müslümanları, yüzyıllar boyunca, İslâm'ı iyi öğrenen, öğreten ve yaşayan müslümanlar- dan olarak dünyada ün yapmışlardır. Bu insanların orta çağlarda İslâm'ın esaslarından olan hacı nasıl gerçekleştirdiklerini tam olarak bilemesek de bir tahmin yürütebiliriz. Bu kutsal yolculuğu gerçekleştirebilmek için kervanlar başta olmak üzere o dönemlerin ulaşım vasıtalarını kullanmışlar ve elimizde şimdilik kesin bir bilgi veya belge olmamakla birlikte, İran ve Hindistan üzerinden Arabistan topraklarına ulaşmışlardır. Osmanlı Devletinin, İslâm dünyasının büyük bölümünü, Mekke ve Medine dahil, topraklarına katmasıyla ve 'hadimü'l-harameyn' sıfatına lâyık olmasıyla birlikte Türkistanlıların hac güzergahına İstanbul da dahil olmuştur. Hacı adayları kervanlarla Hazar Denizi'ne geliyorlar, oradan da gemilere binerek Volga nehri üzerinden Kara Deniz'e inip İstanbul'a ulaşıyorlardı. İstanbul'dan da yine çoğu zaman deniz yoluyla bazan da kara yoluyla Hicaz'a gidiyorlardı. Bu yolu izleyen bir hacı, İslâm dünyasının önemli merkezlerini dolaşmış oluyordu. Hacılar İstanbul'da Türk dünyasının diğer bölgelerinden gelen hacılarla fikir ve bilgi alış-verişinde bulunuyorlardı.

Bu güzergâh, 1554 te Astrahan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilip, 1556'da ilhak edilmesi ile birlikte kesintiye uğramıştır. Osmanlılar, siyasî ve stratejik sebeplerin yanında Türkistan müslümanlarının bu sıkıntısını da gözönüne alarak Rusları bölgeden çıkarmak istemişlerse (1565) de başarılı olamamışlardır."1 Osmanlı Padişahı Ortaasya müslümanlarının gözünde halife-i ruy-i zemin' olduğundan, dini nüfuzunu korumaya da mecbur hissetti kendisini. O, Hadi- mu 'l-Harameyni'-ş-Şerifeyri (Mekke ve Medine'nin de hadimi) dolayısıyla hac yollarının koruyucusu idi. Ama artık Türkistan hacıları Osmanlı ülkesinden geçerek hacca gidemiyorlardı. Bu durum karşısında Harezmi hanı Hacı Mehmed Han (1569-1603) Osmanlı padişahı II. Selim'e Haydar Bahadır adlı bir elçisi ile bir mektup gönderdi. "Bunda Acem (İran) Şahının Türkistan'dan giden hacıları kendi memleketine girer girmez tevkif ettiğini ve Astrahan'ı alan Moskofların da hacılara ve tüccarlara yol vermeyip güçlük çıkardığını bildiriyor. Astrahan'ın fethedilip bu yolun açılmasını istiyordu." Bu başvuru karşısında Sultan Selim, cevabî mektubunda Şah'ın tutukladığı adamları kurtarmaya çalışacağını ve hacılarla tüccarların emniyetle gelip gitmeleri için Astrahan yolunu açmaya niyet ettiğini bildirdi.121 Buna rağmen Türkistanlılar her türlü zorluğu ve tehlikeyi göze alarak hac seferini İstanbul üzerinden gerçekleştirmeye gayret etmişlerdir.

Türkistan hacılarının, yollarını adeta iki katına çıkararak İstanbul'a uğrama gereğini duymaları ile ilgili, iki dini içerikli neden düşünülmektedir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yakın sahabilerinden olan Eyyüp el-Ensari (Eyüp Sultan)'nin kabrini ziyaret etmek, diğeri ise Mekke ve Medine'yi sınırları içinde bulunduran Osmanlı halife-sultanından izin almak idi.® Ancak bu dini mülahazaların ötesinde siyasî ve kültürel düşünceler de olabilir. Şöyle ki, Türkistanlılar Kazan, Ufa, Orenburg, Kırım ve Balkanlardan gelen Türklerle İstanbul'da buluşarak bölgelerindeki siyasî, sosyal, kültürel, dinî ve fikrî gelişmeleri birbirlerine aktarabilecekleri küçük bir Türk dünyası kurultayında toplanmış oluyorlardı.

Türkistanlı hacılar İstanbul'da Eyüp Sultan civarına çadırlar kurarak konaklardı. Böyle bir hac mevsiminde, Sultan III. Mustafa (1737-1774) tedbil-i kıyafet oralarda dolaşırken çoğunluğu Özbek hacı adaylarından oluşan Türkistanlı hacıların çadırlarına misafir olur. Sultanın kendilerini ziyaret

etmesinden ziyadesiyle memnun olan Özbekler, geleneksel konukseverliklerini göstererek padişahı ağırlarlar. Bu ilgi ve hürmetten çok etkilenen III. Mustafa da hacıların başkanı durumundaki nakşi Özbek şeyhine, Türkistanlı hacıların geliş gidişlerinde konaklayabilmeleri için bir tekke yaptırma sözü verir. Sonraları Özbek Tekkesi diye anılacak olan binanın yapımı 1757'de tamamlanır ve başına da Özbek asıllı bir nakşi şeyhi getirilir. Bundan başka Türkistanlı hacılar için İstanbul'da kurulan Buhara Tekkesi ve Eyüp Tekkesi de Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar hizmet vermeye devam etmişlerdir. Özbek Tekkesi'nin künye ve resmi misafirler defterindeki kayıtlara göre tekkede konaklayanların çoğu Taşkent, Hokand, Semerkant, Buhara, Kaşgar, Mergılan, Andican, Karakul ve Oş şehirlerindedir.⁴

ÇARLIK RUSYA YÖNETİMİNDEKİ TÜRKİSTAN'DA HAC

Gerek kendi içlerindeki siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel durgunluk ve gerileme gerekse Çarlık Rusya'sının yayılmacı siyaseti nedeniyle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistanlılar Rusların sömürgesi haline gelmişlerdir. Rusların Türkistan'ı işgal ettiklerinde müslümanlara dini konularda nasıl bir siyaset izleme eğiliminde oldukları hakkında, ilk Türkistan askerî genel valisi von Kaufman'ın (1867-1882) bir konuşmasındaki bazı ipuçlarından bir fikir edinebiliriz. O şöyle diyordu: 'İslâm'ın bu topraklardaki varlığına tahammül etmek zorundayız. Ancak onun teşvik ve propagandasının yapılmasına izin veremeyiz. Artık İslâm'ın yaşaması için gerekli olan zaruri şartlardan mahrum olma zamanı geldi. O kendi kendine yok olacaktır. Dolayısıyla onu sınırlandırıcı bir siyaset izlemeyelim. Bu halkı karşımıza almak olur.⁵ Bu fiili durum, Türkistanlıların dinî hayatlarını sürdürmelerinde bazı yeni zorluklar karşısına çıkarmıştır. Artık müslümanlar hacca gidebilmek için kendi dinlerinden olmayan bir devletin resmi makamlarının iznine ve himmetine muhtaç duruma gelmişlerdir.

Anılan siyaset gereği, Rusya İmparatorluğu müslümanların hacca gitmesine açıktan tavır almamış, fakat sınırlamalarla kontrol altında tutmuştur. Bu siyaset karşısında müslümanlar 'gizli hac yolculuğu' usûlünü bulmuşlardır. Buna göre, yurtdışına çıkmada ya sağlık, ticaret vb. sebepler gösterilmiş veya tamamen kanunsuz ve gizli yollar denenmiştir. Rusya'nın Cidde Konsolosluğu zaman zaman ellerinde resmi pasaportları olmayan çok sayıda Türkistanlı hacının Cidde limanından Hicaz'a girdiğini tesbit etmiştir.⁶ Bunların çoğu muhtemelen gizli yollardan İran'a, Hindistan veya Afganistan'a geçiyor, oradan da kara veya deniz yoluyla Hicaz'a ulaşıyorlardı.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Türkistan'dan kutsal topraklara ne kadar hacı gittiği tam olarak bilinmemekle beraber, Rusya'nın Cidde Konsolosluğu çoğunluğu Fergana Vadisi hacıların oluşturduğu 3-4 bin Rus tebasının hacca geldiğini kaydetmektedir. Sözelimi, 1894'te bütün Rusya'dan hacca gelen 3500 kişinin %75'ini Fergana Vadisi hacıları oluşturmuştur.⁷ Fakat hacı sayısı yılın hasılatına yani bolluk veya kıtlık olmasına göre değişiyordu. Mesela, 1909'da bölgenin ana geçim kaynaklarından olan pamuk hasılatındaki düşmeden dolayı Fergana'dan 1500 civarında hacı gitmişken 1910 da hasılat iyi olmuş, hacı sayısı 5000'e çıkmıştır.⁸

Bu sayıda bir müslüman nüfusun hacca gitmesi ve oradan edindikleri intibalar, bilgiler ve fikirlerle geri dönmeleri Türkistan'daki sömürge yönetimi için potansiyel bir tehlike oluşturuyordu. O yıllarda, İslâm dünyasında birde Panislamizm akımının yaygınlaşması, Rusları iyice telaşa düşürmüştü. Nitekim aynı endişeyi, İslâm dünyasının büyük bir bölümünü sömürgesi haline getiren başta İngiltere olmak üzere diğer Batılı ülkeler de duyuyorlardı. Bunu bir ölçüde engellemek için de 'bulaşıcı hastalık' tehlikesini öne sürmüşler ve müslüman tebarlarının sağlığını korumanın (?) yollarını aramak için 1890 lardan

itibaren uluslararası bulaşıcı hastalıklar ve karantina konferansları düzenlemeye başlamışlardır.⁹ Sömürgeci ülkelerin geliştirdikleri bu siyasete göre, görünüşte, hacca gitmeye resmi bir engel yoktu; ancak bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hacca gidecek şartlar şer'an ortadan kalkıyordu. Bunun yanında devlet, vatandaşının sağlığını korumayı aslî görevlerinden sayarak hac için pasaport vermiyordu. Dahası Rusların, bu yıllarda halkı hacdan alıkoymak için çeşitli risaleler yazıp dağıttıklarını da biliyoruz.¹⁰ Rusya müslümanlarından Abdürreşid İbrahim (1850-1944) bu konuda bizzat müşahadelere dayanarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

'Karantina her ne kadar görünüşte sıhhi bir tedbir ise de, esasen siyasi bir melanettir. Fakat ne yazık ki, bizim Osmanlı hükümet ricali ve doktorları bunun siyasi cihetinden tamamen gafil ve cahildirler... Avrupalılar ise sıhhatten ziyade siyasi cihetine ehemmiyet vermişler ve vermektedirler. Bu hususta ilme değil delil olarak gördüklerime müracaat edeceğim: Rusya'da Rus hükümeti ricali hacılara mahsus bir çok tedbirler düşünmüşler ve müslümanları hacdan men etmek için eserler yazmışlardır. O eserlerde yazılmış maddelerin biri karantina meselesidir. Hatta gerektiğinde sahte kolera icad etmek de tedbirlerden biri olarak gösterilmiştir. Buna ek olarak fiilen her sene Recep ayı başlarından itibaren mutlaka Rusya'nın bir vilayetinde kolera baş gösterdiğine dair haberler çıkardı. Bir zamanlar hacılar Rusya'dan Recep ve Şaban aylarında hareket ederlerdi. O senelerde mutlaka Recep ayında kolera eseri görülmeye başlardı. Bu son senelerde Hicaz Demiryolu münasebetiyle yollar kısaldı. Dolayısıyla Recepte kimse pasaport için başvurmuyor. Kolera da (hacca gitme ayı olan) Ramazan ve Şevval aylarına çekildi. Kolera da müslüman olmuştu: Mutlaka Kameri takvim hesabıyla gelirdi. Bir ara müslümanlar bunun çaresini de düşündüler: Hicaz pasaportu almaz oldular. Başka memlekete gitmek istiyoruz diye başvurarak pasaport alıp Hicaz'a gittiler. Bu durumda kolera da ayını şaşırıdı.

Sonra Hicaz'dan dönenlere uygulanan karantinaya gelince; bunların ekserisi kanuni değildir. Karantina kanununda bir madde vardır ki 'bir adam bir hastalıktan dolayı karantinaya alınırsa, hastalık olan ülkeye geri gitmedikçe ikinci defa alınmaz.' Halbuki bizim hacılar Mekke'den çıkar, Tur-i Sina'da karantina rezaletine tahammül eder. Oradan Beyrut'a gelir, bir daha karantinaya alınır, Urfa'ya gelir bir daha. Rusya'ya gidecek olursa Kefede bir daha karantinaya tabi tutulur. Halbuki bunların hiçbiri kanuni ve de sıhhi değildir. Hatta bir zamanlar öyle rezaletler vardı ki akıl kesinlikle kabul etmezdi. İstanbul'dan bir müslüman her ne zaman Rusya'ya gidecekse, her ne zaman olursa olsun, Müslüman olduğu için mutlaka karantinaya alınırdı. Ama vapur dolusu yüzlerce Hristiyan Rus Kudüs'ten hacdan döner, kimse karantinaya gitmez, içinde tek bir müslüman olursa mutlaka karantinaya tabi olurdu. Şimdi bir kaç seneden beri karantinaları, hacıların dönüş zamanına hasrettiler."¹¹

Bütün bunlara rağmen Rusya hükümeti hac meselesini istediği şekilde çözemeyince 1896'da Türkistan Genel Valiliği'ne bağlı özel bir hac komitesi kurdu. Bu komite ilk toplantısında şu karara vardı: Hacca gitme, mahiyeti itibarıyla önlenemez ve engellenemez olduğundan ona izin vermek gerekir. Ama ona gösterilecek müsamaha zorunlu ve gönülsüz bir müsamahadır.' Bu karardan sonra aynı komite hac seferlerinin bir program dahilinde yapılmasını sağlayacak bir proje sundu. Buna göre deniz yoluyla gitmek isteyen hacılar, Türkistan'dan trenlerle Kara Deniz'in Odessa limanına getirilecek, oradan da Rus gemileri ile Hicaz'a ulaştırılacaktı. Bu proje uzun tartışmalardan sonra 1903'te Çar tarafından onaylandı."¹²

Bu yeni düzenleme, Türkistan hacılarının çilesini ortadan kaldırmadı. Daha önceleri kervanlarla yapılan yolculuklarda geleneksel belli yerlerde konaklama tesisleri ve güvenlik sistemleri vardı. Demiryolu ile ulaşım ise binlerce hacı adayı trenlere zamanında binebilmek için kapasitesi yetersiz istasyonlarda toplanıyorlardı. Buralarda hacıların hayatını tehdit eden sağlık ve güvenlik sorunları ortaya çıkıyordu.

Hacıların çoğu kalabalıkta yeterince temizliğe dikkat edemediklerinden dolayı hastalanıyorlar, parasını çaldırıyorlardı. Bu duruma düşen hacılar, Hicaz veya İstanbul'a ulaştıklarında para dilenmek veya Rus konsolosluklarına başvurmak zorunda kalıyorlardı. Eğer bu kapıdan elleri boş dönerlerse Osmanlı Devleti yetkililerine başvurarak yardım alıyorlardı."14

Bu zorluklar karşısında Taşkent'li zengin tacirlerden Said Saidazimbayev hac organizasyonu konusunda . Türkistan Genel Valiliği ne bir proje sundu. Valilik buna sıcak bakmayınca İmparatorluğun başkenti St. Petersburg'a kadar giderek projesine onay aldı. Sözkonusu projeye göre hacılar için özel trenler ve istasyonlar tahsis edilecek-, toplanma yeri " olan Odessa limanında misafirhaneler ve sağlık merkezleri kurulacak ve yol boyunca hacılara yardımcı olabilecek tercümanlar görevlendirilecekti. Ayrıca hac işi özel seyahat acentalarına verilecekti. Seyahat acentalarından biri olarak Saidazimbayev yeni düzenleme ile ilk hac seferini ' 1908'de 10.000 kişilik bir grupta gerçekleştirdi.14

SOVYET YÖNETİMİNDE TÜRKİSTAN'DA HAC

Türkistan'da hac işi 1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar anılan usul üzere, küçük değişikliklerle devam ettirilmiştir. Bolşevikler, ihtilalin ilk yıllarında İslâm'a karşı sert tedbirler almışlarsa da Türkistan'ın bağımsızlığı için ortaya çıkan ve Enver Paşanın gelmesiyle yeni bir ivme kazanan Basmacılık hareketi karşısında istedikleri başarıyı sağlayamayınca bu siyasetlerinden büsbütün olmasa da pratikte bir süre vazgeçmişlerdir. Halkı yanlarına çekebilmek yada en azından Basmacılara kamuoyu desteğini en aza indirebilmek için Sovyetler bu siyaseti uygulamaya geçici de olsa mecbur olmuşlardır.

Bu dönemde bütün bölgede hac işinin nasıl yürüdüğünü ve halkın hacca gitme imkanı bulup bulamadığını tam olarak bilemiyoruz. Ancak Fergana'daki durum hakkında elimizde az da olsa bilgi vardır. Basmacılık hareketinin ilk başladığı ve en başarılı olduğu yörelerden biri olan Fergana Vadisinde Kızıl Ordu ile Basmacılar arasında 1918-1922 yılları arasında şiddetli çarpışmalar maddi ve manevi yönden halk çok büyük sıkıntılar vermiştir. Her zamanda ve zeminde olduğu gibi bu denli ağır baskılar altında kalan Fergana müslümanları da dini bir sığınma ve teselli yeri olarak görüp ona yönelmişlerdir. Hatta bir kısmı çareyi hacca gitmekte bulmuştur. Bu tavrı Türkistan Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı (bakanlar kurulu başkanı) Kaygısız Atabayev Türkistan Komünist Partisi Merkezi İcra Komitesi'nin Ağustos 1922 tarihli 4. toplantısında şu sözlerle ifade etmişti "İnsanlar tek tek veya guruplar halinde, çoğu durumlarda köylerindeki kurulu düzenlerini bozup, mal-mülklerini satıp, çocukları olmayanlar hanımlarından ayrılıp Mekke ye gitmek için trenlere koşuyorlardı. O günlerde hacca gitmek öylesine yaygınlaşmıştı ki bütün Fergana'nın geleceğini tehdit eder duruma gelmişti"15 Bu yıllarda dini vecibelerini yapamayacakları korkusu ile Türkistanlı Türkler hacca bahane edip ülke dışına çıkmışlar ve çoğu bir daha geri dönmemişlerdir. 1920'li yıllarda ve daha sonraları hacca giderek Arabistan'a yerleşen sadece Özbeklerin sayısı bu gün 300-400 bin civarındadır."16

Bolşevikler, Türkistan'da hakimiyetlerini tam olarak kurduktan sonra dinin üzerine tekrar gittiler. 1920'lerin sonunda faaliyetlerini hızlandıran Gürüşgen Hüdâsızlar Cemi- yeti'nin (Mücadeleci Allahsızlar Cemiyeti) yayın organı Hüdâsızlar jurnalinde bütün dinî konularla beraber hacca ilgili de çok populist ve saldırgan yazılar çıkmaya başladı. Bunlardan biri olan "Hac ve Kurban" adlı makalede bütün dinlerin hac anlayışı ve haccin ortaya çıkışı menfi bir yaklaşımla ele alınıp, İslâm'da haccin farz kılınışı işleniyor. Buna göre Muhammed, hiç bir şey yetişmeyen çöl Mekke'si için haccı, İslam dünyasını kontrol etmek gibi siyasi ve halkın, zengin etmek gibi ekonomik iki sebepten dolayı farz kılmıştır. Yazıda şu cümleler dikkat çekicidir: 'İşte bu Mekke Araplarından başka hiç kimseye ne maddi ne manevi beş kuruşluk faydası olmayan hacca her yıl dünyanın her tarafından gelen müs- lümanlar vardır. Bu hac

seferine yüz milyonlarca akçe sarf ediliyor ve yüzbinlerce günahsız hayvanların kanları dökülüyor. Zenginler, fakirlerin ve emekçilerin güçlerinden faydalanıp topladıkları paralarını elini sıcak sudan soğuk suya sokmayıp bütün ümidini hacca bağlayan Mekke Araplarına yedirmeye ve Allah ile Muhammed'in rızasını kazanmaya harcıyorlar"" Yine aynı mahiyette "Hac ve Hicaz" adlı bir makalede şu cümleler yer alıyor: Biz elbette burjuvazi alimlerinin hacca ilgili yorumlarına katılmıyoruz... Hac, hem İslamda- ki hakim sınıfların siyasi ve ekonomik mücadele meydanı hem de mücadeleciler Asya ve Avrupa emperyalizminin 'mahfi iş' yeridir. Kapitalist devletlerin siyaset ve ekonomi uzmanları hacca güçlü etkisinden yararlanıyorlar, bu dini töreni kendi maksatları için kullanıyorlar. Bunda her türlü siyasi hesaplar yapılarak, hacılar bu devletler için tecrübe tarlası olarak hizmet ediyorlar. Hacda çeşitli maksatlar için yapılan propagandalar hacılar vasıtasıyla bütün müslüman doğuya yayılıyor. Hac İngiliz emperyalizmine de yardım ediyor. Bunlara ilâveten, hac tehlikeli bir iştir. 1924'te Şerif Hüseyin zamanında hacıların çoğu soyuldu, %20'si öldü veya öldürüldü.

Her ne kadar II. Dünya Savaşına kadar Sovyetler Birliğinden hiç kimse hacca gidememiştir gibi genel bir kanaat varsa da 1930-1935 yılları arasında bile hiç bir organizasyon olmamasına rağmen insanlar şahsi gayretleri ile muhtemelen başka nedenler göstererek ülkeden çıkıp hacca gidebilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği yetkilileri savaşı kaybetmekle karşı karşıya kalınca din siyasetini yeniden gözden geçirmek gereği duydular. Bu çerçevede, halka vatan sevgisi aşılacak kaydıyla dini kurumların faaliyetlere başlamalarına sınırlı da olsa izin verdiler. Türkis- tında, "Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti" adıyla müslümanlar için 1945'te bir kurum teşkilatlandırıldı. Resmi bilgilere göre, 1945 yılında Orta Asya ve Kazakistan fukahasının toplantısında İslam dünyası ile ilişkileri geliştirme ve hacca gitme kararı alındı. Çok sayıda halk Diniye Nezaretine hacca gitmek için dilekçeler verdi. Diniye Nezareti de bu istekleri merkezî hükümete bildirip oradan izin aldı. O yıl Diniye Nezareti kadılarından Muradhoca Salihhocaoğlu'nun başkanlığında Karakalpakistan'dan bir molla, Mamangan'dan bir tacir, Hocend'den bir imam hatip, Kazakistan'dan bir öğretmen ve bir tacirden oluşan 6 kişilik hac heyeti İran üzedineden Bağ- dad'a, Mısır'a oradan da Mekke'ye ulaştılar."" Bu fiili uygulamaya rağmen Diniye Nezareti'ne kuruluş kanununda hac organizasyonu görevi ve yetkisi verilmemişti. Dini yerlerin ziyareti ile ilgili şu ifadeler vardı: "Orta Asya ve Kazakistan'da bulunan mukaddes yerleri ve azizlerin mezarlarını ziyaret etmek isteyen ve müracaat eden müslümanlara Diniye Nezareti sözlü veya yazılı izahat verir."20

Ancak 1947'deyine kolera salgını tehlikesi (?) bahane edilerek 1953'te Stalin'in ölümüne kadar hacca izin verilmedi. Bu yıl Sovyet hükümeti hac politikasını yeniden gözden geçirerek-, Sovyetler Birliği nin dünyada ve özellikle de İslam dünyasında iyi propagandasının yapılmasına ve dünyaya açılmasına vesile olacağı ve dışarıya 'müslümanlara din hürriyeti ve özel imkanlar' vardır mesajını vereceği düşüncesiyle hacca yeniden izin verilmesine karar verdi: Bu çerçevede 1953-1989 yılları arasında neredeyse tamamı din görevlilerinden seçilmiş az sayıdaki tahminen 20-30 arasında Sovyet hacı gurubu Mekke'ye gidip gelmişti.12" Bu şahıslar da büyük ihtimalle rejimin güvendiği ve propaganda yapabilecek insanlardı. 1945-1990 yılları arasında yılda 15-30 arasında hacı bütün Sovyetler Birliği'nden giderken her Müslüman Cumhuriyete 2-4 kişi arasında kontenjan tanınmıştı.

Tarihi kesin belirtilmemekle birlikte Diniye Nezareti'nde bir Halkla (Uluslararası) İlişkiler Bölümü kurulmuş ve bu bölüme 'dahilde ve hariç- de dini ziyarette bulunacaklara bu arada hacca gideceklerine izin verme' yetkisi ve görevi yüklenmiştir.'22 1980'lerin ortalarından itibaren M. Gorbaçov'un 'açıklık

ve yeniden yapılanma' (gılastnost ve prestroika) politikaları hac meselesine de yansımıştır. 1989'da on binlerce müslüman hacca gitmek, için dini idarelere başvurduklarında zor durumda kalan Sovyet yetkilileri birdenbire hac masrafını yükseltme yoluna gitmişlerdir. Mesela 1989'da hac masrafı 4000 ruble iken 1990'da 13.000 rubleye, 1991 de de 30.000 rubleye çıkarılmıştır.²³

YENİ BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE TÜRKİSTAN'DA HAC

1991'den itibaren Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte hac yolu tamamen açılmış ve hacı sayısında hızlı bir artış görülmüştür. Mesela 1991 de 4000, 1992 de 3600, 1993 de 3000 (Özbekistan), 1994 te 2700 (Özbekistan) Türkistanlı hacca gitmiştir.

1994'te Özbekistan'da idim. Hacca gitmenin usul ve adabına şahit oldum. Hacı adayı gitmeden önce "hacı pilavı" veriyor. Toplantılar ve eğlenceler düzenleniyor. İnsanlar hacca gidecek kişiye hediyeler getiriyorlar. Ve büyük törenlerle onu kutsal yolculuğuna uğurluyorlar. Hacdan dönen kişi yaklaşık bir hafta özel kıyafetle geziyor ve ona büyük saygı gösteriliyor. Hacı, evine döndükten sonra tekrar bir davet veriyor. Tarihi bazı kaynaklarda yer alan ifadelerle dayanarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Türkistanlılar öteden beri hacca pek önem verdikleri gibi hacıya da büyük saygı göstermişlerdir. Sahte bir derviş kılığında Türkistan hacılarının kervanına katılarak 1863-1864 yılları arasında bir yıl bölgeyi gezen Arminius Vambery Türkmenistan'da hacılara yapılan hürmeti şu cümlelerle ifade eder: "Her neyse baş molların çadırı önüne geldiğimiz zaman durdurulduk. Bizim kervan halkının nerelere konuk edileceği burada belirlenecekti. Burada izlediğim garip hali ömrüm boyunca görmemiştim. Halk, bu yoksul konukları bir türlü paylaşamıyorlardı. Herkes bir ya da bir kaç kişiyi götürmeyi onur sayıyor, ben alacağım sen alacaksın diye bir- birleriyle öylesine çekişiyorlardı ki, gerçekten hayretler içinde kaldım. Gerçi Türkmenlerin konukseverliklerini önceden duymuştum ama bu derece olacağını ummuyordum."²⁴ Vambery gittiği yerlerde kendini hacı olarak tanıttığında şu durumla karşılaşır: "Hacılık, halkın hem bana hem de arkadaşlarıma bağışlarda bulunmalarına neden oluyordu. Bu yüzden yalnız Hive'de 12 Macar altını değerinde armağan almıştım."²⁵ Bağımsızlığını kazanan Özbekistan'da hac işini Vezirler Mahkemesi (Bakanlar Kurulu) Huzurundaki Dini İşler Komitesi ve Maveraünnehir Müslümanlar Dini idaresi (Taşkent Müftülüğü) birlikte yürütüyorlar. Halk, başvurularını Dini İdare'ye yapıyor. O da bunları Dini Komite'ye iletiyor. Komite de resmi makamlardan gerekli izinleri alarak hacıları yolculuğa hazırlıyor. Yolculuk başladığında hacıların başlarına din görevlileri veriliyor.

Benzeri uygulamalar, bölgenin diğer ülkelerinin diyanet teşkilâtları tarafından da yapılmaktadır. Türk Cumhuriyetlerindeki müslüman kardeşlerimizin daha güzel günlerde, daha kolay hac yapmalarını niyaz ederiz.

(1) H. İnalçık, 'Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Volga-Don Kanalı Meselesi' Belleten, S.46, 1948, s.349-402; A.N. Kurat, Türkiye ve idil Boyu, Ankara, 1964.

(2) İnalçık, a.g.m. 368-369. Semerkant ve Buhara hanları da benzeri şikayetlerde bulunmaktaydılar, aynı yer, dipnot 86.

(3) G.M. Smith. The Özbek Tekkes of İstanbul, Der İslam 57/2, 1980, s. 131.

(4) a.g.m., s. 131-132.

(5) D. Brauzer, 'Mekke'ge Yol, Türkistan Hacılar ve Çar Hükümeti' (özbekçeye çev. N. Egamberdiyev), Turan, Mayıs, 1993, s.30.

(6) Brauzer, s.30.

(7) i. Cabbarov, Zulmetten Marifatga, Taşkent, 1984, S.38.

(8) Brauzer, s.31.

(9) Brauzer, s.31. İngiltere'nin Hindistan müslümanlarına hac mevsiminde uyguladığı karantina zulmü için bkz. A. İbrahim, İslam Dünyası, Çin ve Hindistan'da İslamiyet, haz. M. Paksu; İst. 1987, eli, s.383 vd.

- (10) Bu tür risalelere bir örnek olarak 'Hac ve Mekke Seferi'nin Din ve Siyasete tesirini gösterebiliriz. Yazar burada şu bilgiyi vermektedir' Bu eser ile müslümanları hacdan olabildiğince alıkoymanın gerekçeleri açıklandı. Bkz. Rusya'da Müslümanlar yahut Tatar Akvamının Tarihçesi, (Risale Kazan'lı bir alim tarafından yazılmıştır.) Mısır 1318, s.56.
- (11) İbrahim, a.g.e., s.385-386.
- (12) Brauzer, a.g.e., 31.
- (13) Brauzer, 31.
- (14) Brauzer, a.g.e., s.32.
- (15) Kaygısız Atabey'in Kaygıları', Özbeğim, ed, M. Mansur, Taşkent, 1992, s.85.
- (16) Ş.A. Hayitov, N.S. Sabirov, A.S. Legay, Ha- ricdagi Özbeklar, Taşkent, 1992, s.8,22.
- (17) Hudasızlar, no: 4,1929, s.32-33.
- (18) Hudasızlar, no: 7-8, 1930, s.67-68.
- (19) Kadı Muradhoca Sallih, 'Ötken Yıl Hac Seferi', Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti Jurnalı, s.3-4, Taşkent, 1946, s.25; Şemsuddinhan ibn işan Babahanov, el-Müfü Ziyaeddinhan ve Türasahü'l-Fikri, U.S.S.R., 1987, s.63.
- (20) Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti Kanunu, Taşkent, 1945, s. 10-11.
- (21) Anny Sheehy, 'Dağestani Muslim Protest Aganist Cost of Pilgrimage to Mecca', Report for U.S.S.R., 28 Haziran, 1991, v.3, no: 26, s.26.
- (22) el-Müfti Ziyauddinhan bin İşan Babahan, el-islam ve'l-Muslimun fi Biladi's-Sovye- tiyye, 1400, U.S.S.R., s.91.
- (23) Sheehy, a.g.m., s.26.
- (24) Bir Sahte Dervişin orta Asya Gezisi, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul, 1993, s.62
- (25) A.g.e., s. 120.